

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Кваліфікаційна робота
(магістра)

з теми: **«СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ
ІНТЕГРАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ПОЛКУЛЬТУРНЕ
СЕРЕДОВИЩЕ ЗВО»**

Виконала: магістрантка 2 курсу
Ps1-M21 групи
спеціальності 053 Психологія
(денна форма навчання)
Ірікова Діана В'ячеславівна

Керівник:
Гоцуляк Наталія Євгенівна, кандидат
психологічних наук, доцент, доцент
кафедри загальної та практичної психології

Рецензент:
Славіна Наталія Сергіївна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та практичної
психології

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПОЛІКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ.....	9
1.1. Соціально-психологічний контекст інтеграції студентської молоді в полікультурний освітній простір.....	9
1.2. Толерантність як основа інтеграції іноземних студентів у полікультурне середовище.....	22
1.3. Соціально-психологічні закономірності адаптації іноземних студентів у полікультурному середовищі.....	29
Висновки до розділу 1.....	38
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ІНТЕГРАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ПОЛІКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ.....	42
2.1. Обґрунтування етапів проведення емпіричного дослідження.....	42
2.2. Вивчення особистісних детермінант інтеграції іноземних студентів у полікультурне середовище вищого навчального закладу та аналіз даних констатувального етапу дослідження.....	51
Висновки до розділу 2.....	68
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО–ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОЦЕСУ ІНТЕГРАЦІЇ ІНОЗЕМНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ПОЛІКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ.....	70
3.1. Методологічні засади побудови програми соціально- психологічного супроводу процесу інтеграції іноземних студентів у полікультурний освітній простір.....	70

3.2. Зміст програми соціально-психологічного супроводу процесу інтеграції іноземних студентів у полікультурне середовище вищого навчального закладу та оцінка її ефективності.....	73
Висновки до розділу 3.....	79
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	86
ДОДАТКИ.....	93

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Активне входження України в міжнародний простір вимагає організації цілеспрямованого процесу інтеграції особистості в полікультурне середовище, адже у зв'язку з інтенсифікацією міжкультурного спілкування в усіх сферах життєдіяльності, виникає проблема трансформації внутрішнього світу людини на основі створення нового соціального досвіду та різноманітних моделей самореалізації. Необхідною стає здатність усвідомити міру впливу на себе своєї власної культури, а також оцінити та зрозуміти погляди людей, які належать до інших культур. Особливої уваги в цьому контексті потребує надання конкурентоздатних освітніх послуг з професійної підготовки іноземних фахівців.

Разом із тим, процес інтеграції іноземних студентів у полікультурне середовище закладу вищої освіти має свою специфіку та супроводжується низкою труднощів особистісного, соціального й культурного характеру (Г. Балл, О. Блинова, А. Борисюк, В. Бочелюк, О. Єременко, З. Ковальчук, Н. Моргунова, О. Соловійов, А. Фернхем, О. Шевяков, О. Ястремська та ін.). Науковцями розкрито механізми входження особистості в полікультурне середовище (Дж. Беррі, Т. Грейвс, Р. Колделл, Р. Лінтон, К. Оберг, Р. Редфілд, М. Сил, К. Ситарам, М. Херсковиц та ін.), зокрема особливості інтеграції іноземних студентів (М. Березовін, К. Буракова, М. Вітковська, Т. Довгодько, О. Зиньковський, І. Троцук, І. Ширяєва та ін.); охарактеризовано окремі стадії такої інтеграції (Т. Грушевицька, Л. Рибаченко, Т. Стефаненко, Г. Тріандіс, Г. Трофімова, В. Філіппов, Д. Фостер та ін.); проаналізовано значущість етнічної толерантності на особистісному рівні й у контексті міжнародної взаємодії (В. Бойко, С. Братченко, Л. Воротняк, О. Грива, Н. Лебедєва, В. Логвинчук, Л. Орбан-Лембрик, В. Рибалка та ін.); визначено особистісні якості толерантної особистості, що впливають на процес її входження у полікультурне середовище (Г. Олпорт, Г. Солдатова та ін.).

Проте, відсутність цілісних досліджень, що розкривають проблему особистісних детермінант інтеграції студента-іноземця в полікультурне середовище ЗВО, а також обмеженість втілення в практику сучасного закладу вищої освіти системи психологічного супроводу цього процесу, негативно позначається як на успішності навчання, так і на адаптації іноземних студентів у цілому, їх ефективній інтеграції в полікультурний освітній простір навчального закладу.

Отже, актуальність вирішення означеної проблеми, її недостатнє теоретичне та емпіричне вивчення зумовили вибір теми нашого дослідження «Психологічні особливості детермінант інтеграції іноземних студентів у полікультурне середовище ЗВО».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично визначити особистісні детермінанти інтеграції іноземних студентів в полікультурне середовище вищого навчального закладу.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз наукових підходів до проблеми вивчення особливостей інтеграції особистості в полікультурне середовище.

2. Виокремити соціально-психологічні чинники впливу на процес інтеграції студентів-іноземців у полікультурне середовище вищого навчального закладу.

3. Визначити особистісні детермінанти інтеграції іноземних студентів в полікультурне середовище освітнього закладу з урахуванням гендерних особливостей та терміну перебування у країні навчання.

4. Розробити комплексну програму соціально-психологічного супроводу процесу інтеграції іноземних студентів у полікультурне середовище вищого навчального закладу та оцінити її ефективність.

Об'єкт дослідження – процес інтеграції особистості в полікультурне середовище.

Предмет дослідження – особистісні детермінанти інтеграції іноземних студентів в полікультурне середовище вищого навчального закладу.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**: теоретичні: аналіз, синтез, порівняння сучасних наукових й емпіричних досліджень з проблеми вивчення особистісних детермінант інтеграції в полікультурне середовище, а також їх узагальнення, класифікація й систематизація; емпіричні: спостереження; бесіда; психодіагностичні методи: модифікований опитувальний лист для керівників трудових багатонаціональних колективів (С. Рожко, В. Крисько), експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова), діагностичний тест «Толерантність до невизначеності» (С. Баднер), шкала соціальної дистанції (Е. Богардус), діагностичний тест міжособистісних відносин (Г. Солдатова), тест на визначення типів етнічної ідентичності (Г. Солдатова, С. Рижова), самоактуалізаційний тест (Е. Шостром); методи математичної обробки даних із їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Статистична обробка здійснювалась за допомогою комп'ютерної програми SPSS (версія 20.0).

Організація і база дослідження. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Україна), Бургаски свободен университет (м. Бургас, Болгарія), Politecnico di Milano (Міланський політехнічний університет, м. Мілан, Італія). Загальна кількість учасників – 90 студентів-іноземців (50,3% чоловіків та 49,7% жінок).

Надійність та вірогідність дослідження забезпечені методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних позицій, використанням взаємодоповнювальних методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісних та якісних методів аналізу отриманих емпіричних даних, використанням методів математичної статистики.

Наукова новизна результатів полягає у тому, що:

- розроблено комплексну програму соціально-психологічного супроводу процесу інтеграції іноземних студентів у полікультурне середовище вищого навчального закладу та визначено її ефективність на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях;
- поглиблено уявлення про феномени інтеграції, полікультурності, толерантності, етнічної ідентичності як складних соціально-психологічних явищ зі структурними особливостями, обумовленими специфікою суб'єкта дослідження та функціонуванням в умовах полікультурного освітнього середовища;
- набули подальшого розвитку засоби та технології підвищення ефективності соціально-психологічного супроводу процесу інтеграції іноземних студентів у полікультурне середовище вищого навчального закладу на основі виокремлених особистісних детермінант.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосування методичного інструментарію для вивчення особливостей особистісних детермінант інтеграції іноземних студентів у полікультурне середовище різнопрофільних вищих навчальних закладів та використання результатів дослідження у роботі психологічних служб вищих навчальних закладів для оптимізації соціально-психологічного супроводу процесу інтеграції іноземних студентів впродовж їх навчання у вищій школі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки й результати дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях та семінарах різного рівня, зокрема міжнародних: на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні соціально-психологічні підходи до збереження психічного здоров'я особистості», 12 жовтня 2021 року (<https://fkspp.kpnu.edu.ua/2021/10/19/vseukrainska-naukovo-praktychna-konferentsiia-suchasni-sotsialno-psykholohichni-pidkhody-do-zberezhenia-psykhichnoho-zdorov-ia-osobystosti-2/>); Звітній науковій конференції студентів та магістрантів за підсумками науково-дослідної роботи у 2021–2022 навч.

році (29–30 березня 2022 року); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі», 15 лютого 2022 р., м. Кам'янець-Подільський; XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин», 23 квітня 2022 року; VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців», 17 листопада 2022 р., м. Кам'янець-Подільський.

Публікації. Основні результати дослідження висвітлені в наукових працях: Гоцуляк Н.Є., Ірікова Д.В. Зміст програми соціально-психологічного супроводу процесу інтеграції іноземних студентів у полікультурне середовище ЗВО. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Вип. 14. Серія: Психологічні науки. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2022. С. 42–50.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст кваліфікаційної роботи викладено на 92 сторінках, загальний обсяг складає 113 сторінок. Робота містить 5 таблиць, 5 рисунків.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі наведено теоретичне узагальнення й нове вирішення проблеми визначення особистісних детермінант інтеграції в полікультурне середовище та зроблено такі висновки.

1. Теоретико-методологічний аналіз проблеми інтеграції особистості в полікультурне середовище показав необхідність її вивчення з позицій принципу толерантності, що обумовлено потребою у формуванні полікультурної компетентності на основі безконфліктної ідентифікації особистості в багатокультурному суспільстві та визначається міжнародно-правовими документами й вимогами сучасної вищої освіти.

Показано, що інтеграція в полікультурне середовище, поряд із адаптацією та самореалізацією, має розглядатися як один із етапів соціалізації іноземного студента у новому соціокультурному просторі, а прогнозування результатів цього процесу – передбачати урахування варіантів співвідношення стратегій соціальної взаємодії, толерантності та етнічної ідентичності: інтеграції відповідатимуть позитивна етнічна ідентичність та етнічна толерантність, асиміляції – негативна етнічна ідентичність та етнічна толерантність, сепарації – позитивна етнічна ідентичність та інтолерантність, маргіналізації – негативна етнічна ідентичність та інтолерантність.

2. Виокремлено соціально-психологічні чинники впливу на процес інтеграції іноземних студентів у полікультурне середовище вищого навчального закладу: розрив із усталеними етнокультурними звичаями та традиціями, втрата контакту із звичним соціальним середовищем, труднощі в налагодженні міжетнічних контактів, непорозуміння (неприйняття) нових ціннісних орієнтацій та особистісної ідентичності; низький рівень володіння мовою інтернаціонального спілкування та країни, яка приймає; недостатня обізнаність із культурними, соціальними та поведінковими особливостями населення країни, до якої прибув іноземний студент; суперечність між прогнозованими та уявними очікуваннями щодо особистісної спроможності

самореалізації в нових соціокультурних умовах; недостатнє оволодіння механізмами входження іноземного студента в полікультурне середовище сучасного вузу тощо.

3. Емпірично встановлено, що відмінність між представниками різних національностей іноземні студенти вбачають у їх культурних звичаях та традиціях (33,9%), і лише 3,8% респондентів відзначають, що різниці між представниками різних національностей як такої не існує. Це демонструє потенційні можливості для інтеграції у полікультурне середовище.

З'ясовано, що орієнтація на вибір партнера під час навчання у ЗВО, спрямована на толерантну взаємодію, характерна для 47,8% опитаних. Показано, що 17,9% проявляють маргінальні установки, в той час як 5,9% залишаються соціально відчуженими у полікультурному середовищі навчального закладу.

Визначено, що серед позитивно налаштованих на взаємодію іноземних студентів 36,7% досліджуваних активно прагнуть знайти взаєморозуміння, 22,9% респондентів – підтримку з боку друзів, 15,7% осіб – з боку викладачів. Встановлено, що 48,4% студентів-іноземців не акцентують увагу на національності при виборі друзів та одногрупників. Проте, показник у 27,9% досліджуваних, які для дружніх стосунків обирають представників своєї національності, є доволі високим.

Констатовано, що серед основних причин виникнення конфліктів у полікультурному середовищі студенти-іноземці виокремлюють національні особливості в побуті, їжі тощо (42,83%), а також прагнення проявити свою національну самосвідомість (19,8%). Визначено, що про способи взаємодії у багатонаціональному колективі студенти-іноземці, здебільшого, дізнаються з власного досвіду (21,7%), з досвіду своїх друзів (21,7%), у процесі навчання в аудиторії (20,4%) і лише 4,7% респондентів джерелом знань про взаємодію в полікультурному середовищі вважають тренінгові заняття.

Показано, що мова як провідний засіб взаємодії і взаєморозуміння викликає низку труднощів. Так, студентам-іноземцям зручніше спілкуватись

своєю рідною мовою у вузі з друзями та знайомими (41,8 %). На наш погляд, саме недостатній рівень володіння інтернаціональною та мовою країни, в яку прибув студент на навчання, ускладнює та гальмує не лише розуміння один одного, а й сприйняття, осмислення та відтворення навчального матеріалу.

Окрім того, низький рівень обізнаності про країну, в яку прибуває іноземний студент, також негативно позначається на процесі інтеграції в полікультурне середовище (49,1% респондентів не називають жодну з культурних ознак українського суспільства; тобто перебуваючи в країні 1-3 і більше років, студенти не прагнули пізнати соціальне середовище, у якому вони перебувають). 57,9% досліджуваних зазначають, що навчальний процес відбувається з урахуванням національнопсихологічних особливостей членів студентської групи, в той час як 41,8% респондентів так не вважають.

Встановлено, що респондентам притаманний середній рівень прояву загальної толерантності (86 ± 2 бала). Визначено, що етнічна толерантність та толерантність як особистісна риса у представниць жіночої статі підвищується зі збільшенням терміну перебування у полікультурному середовищі ($r = -0,149$; $r = -0,228$) на відміну від чоловіків ($\phi = 2,31$).

З'ясовано, що толерантно-інтолерантні установки (за модифікованою шкалою соціальної дистанції Е. Богардуса) засвідчують значні розбіжності (від максимального відмежування до високого ступеня близькості) за їх етнічною, національною, релігійною приналежністю та кольором шкіри. Проте слід відзначити позитивну динаміку до скорочення соціальної дистанції при збільшенні тривалості контакту з представниками цих груп ($r = 0,124$).

Емоційно-ціннісний компонент етнічного стереотипу (за діагностичним тестом відносин Г. Солдатової) засвідчив високу етнічну ідентичність досліджуваних та наявність у них чіткої міжетнічної диференціації. В той час стереотипне уявлення про українця ($D = 0,04$) вказує на невизначеність (амбівалентність) ставлення. Аналіз даних свідчить, що чим довше іноземний студент перебуває на навчанні в полікультурному

середовищі, тим більше підвищується інтенсивність емоційно-оцінного компонента соціального стереотипу щодо власного Я і ствердження власної особистості ($r=0,123$; $p<0,01$).

Дані, отримані на констатувальному етапі дослідження, були застосовані при розробці комплексної програми соціально-психологічного супроводу процесу інтеграції іноземної студентської молоді у полікультурне середовище.

4. Розроблено комплексну програму соціально-психологічного супроводу процесу інтеграції іноземних студентів у полікультурне середовище вищого навчального закладу та проведено оцінку її ефективності. Дієвість запропонованої програми доведена на когнітивному рівні – підвищенням здатності осмислити ситуацію полікультурної взаємодії; знайти порозуміння, прийняти та проаналізувати позиції, відмінні від власних; на емоційному рівні – усвідомленням власних емоцій та емоцій оточуючих (розвитком здатності до співпереживання, сприйняття переживань іншого та прагненням поставити себе на його місце); на поведінковому рівні – оволодінням навичками комунікації, взаємодії із представниками різних культурних традицій, обумовлених навчанням у вищому навчальному закладі (бажанням побудувати позитивні взаємини; донесенням власної позиції в процесі співпраці задля спільної діяльності; відкритістю до ідей та пропозицій всіх учасників взаємодії).

Перспективи подальшого дослідження. Наше дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми вивчення процесу інтеграції особистості в полікультурне середовище. Перспективним є визначення особливостей інтеграції в полікультурне середовище студентів-іноземців – представників різних віросповідань; урахування їх регіональної та мовної специфіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова О.Г. Особливості організації роботи психологічної служби вищого навчального закладу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Психологічні науки. 2013. Вип. 1. С. 28–31.
2. Афанасьєва Н.Є. Методологія соціально-психологічного тренінгу : навч. посіб. Харків : УЦЗУ, 2008. 106 с.
3. Бабій М. Толерантність і міжконфесійні відносини: проблемні питання взаємовияву. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Філософія. Чернівці : Рута. 2006. Вип. 291. С. 11–15.
4. Березюк О.С. Формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців в сучасному освітньому просторі : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2015. С. 193–209.
5. Блинова О.Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі. Херсон : РІПО, 2011. 486 с.
6. Божок Н.О. Психологічний аналіз дослідження фрустраційної толерантності у студентському віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 12 : Психологічні науки. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. Вип. 28 (52). С. 178–185.
7. Божок Н.О. Психологічний зміст поняття «Фрустраційна толерантність» URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream>
8. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін) / [уклад. М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабин]. Тернопіль : ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. 56 с.
9. Бондаренко О.Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді та проблеми професійної підготовки психологів-практиків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 4. С. 8–11.

10. Борисова А.О. Психолого-педагогічний супровід міжкультурної адаптації студентів-іноземців у країні навчання. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Ідеї академіка Івана Зязюна у працях його учнів і соратників», 14–15 трав. 2015 р. / [ред. Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О.Г. РОМАНОВСЬКИЙ]. Харків : НТУ «ХП», 2015. Вип. 43 (47). С. 77–84.

11. Бочева Г. Іноземні студенти в Україні: освіта чи експлуатація? *Проект «Без Кордонів» Центру «Соціальна Дія»*, 2011. URL: <http://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id=1808>

12. Булгакова Н.Б. Система пропедевтичної підготовки іноземних громадян з природничих дисциплін у технічному університеті: автореф. дис. ...д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2002. 46 с.

13. Бутузова Л.П. Особливості толерантності майбутніх педагогів на етапі первинної професіоналізації. *Наука і освіта*. 2010. №1. С. 10–16.

14. Ващук Ф. Психологічна служба у вищих навчальних закладах США і України (порівняльний аналіз). *Порівняльна професійна педагогіка*. 2012. № 2. С. 14–22.

15. Вихрущ-Олексюк О.А. Актуальні проблеми входження іноземного студента в полікультурне освітнє середовище: результати дослідження. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «ПереяславХмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*: Педагогіка. Психологія. Філософія: зб. наук. праць Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди. Вип. 36, Т. 1 (17). Переяслав-Хмельницький : Гнозис, 2016. С. 397–406.

16. Вихрущ-Олексюк О.А. Особистісні детермінанти іноземної студентської молоді як умова успішної інтеграції у полікультурне освітнє середовище. *Вісник Одеського національного університету*. Психологія : наук. журн. Вип. 1 (39), Т. 21. Одеса : Астропринт, 2016. С. 68–78.

17. Вихрущ-Олексюк О.А. Особистісні детермінанти інтеграції студентів-іноземців у полікультурне середовище вищого навчального

закладу України. *Фактори розвитку педагогіки і психології в XXI столітті* : матеріали міжнар. наук.-метод. конф., 10–11 черв. 2016 р., м. Харків. Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2016. С. 26–28.

18. Волобуєва О.Ф. Особливості навчання іноземних студентів на підготовчих факультетах. Педагогіка та психологія. 2014. Вип. 45. С. 3–13.

19. Воротняк Л.І. Особливості формування полікультурної компетентності магістрів у вищих педагогічних навчальних закладів. *Вісник Житомирського державного університету*. Педагогічні науки. 2008. № 39. С. 105–109.

20. Галімов А. В. Дослідження можливостей соціально-психологічного тренінгу щодо формування комунікативних та емпатійних якостей майбутніх фахівців соціальної сфери. *Вісник Хмельницького національного університету* : зб. наук. праць. 2009. № 1. С. 42–47.

21. Грива О.А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища: автореф. дис... д.-ра філософ. наук : 09.00.10. Київ, 2008. 32 с.

22. Дані аналітичного центру CEDOS (раніше Центр дослідження суспільства) щодо кількості студентів-Українців за кордоном. URL: <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/56>.

23. Декларація принципів толерантності.
URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_503

24. Джонсон Девід В. Соціальна психологія : тренінг міжособистісного спілкування. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2003. 288 с.

25. Джуліман Е. Навчання молоді правам людини : посіб. для організаторів освітніх заходів з прав людини для молоді. Харків : Права людини, 2009. 156 с. URL: www.edu.helsinki.org.ua

26. Дін Сінь Психологічний супровід соціальної адаптації китайських студентів в Україні: автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2009. 20 с.

27. Довгодько Т. Адаптація іноземних студентів до освітнього середовища України. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 2. С. 114–120.
28. Зінченко О.П. Активні та інтерактивні технології. *Директор школи*. 2005. № 7. С. 22–23.
29. Зязюн Л.І. Гуманістична парадигма освіти і виховання. *Вища освіта України*. 2002. № 3. С. 111–117.
30. Коваленко О.М. Розвиток системи професійно спрямованого навчання іноземної мови в університетах Великої Британії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Хмельницький, 2016. 20 с.
31. Кравцова Т.А. Аналіз основних адаптаційних моментів та факторів, що мають вплив на навчання іноземних студентів в Україні. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2014. Вип. 1. С. 360–368.
32. Мельник Ю.М. Сучасні технології навчання. *Методичний банк*. 2006. № 4. С. 3–5.
33. Моргунова Н.С. Наукові підходи до дослідження психологічних особливостей адаптації іноземних студентів до навчання у ВНЗ України. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Психологія. 2014. Вип. 47. С. 139–148.
34. Мушкевич М.І. Поняття супроводу у сучасній психологічній науці. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. Київ, 2011. Т. XIII, ч. 1. С. 287–294.
35. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. Київ : Академвидав, 2003. 446 с.
36. Орбан-Лембрик Л.Е. Толерантність як основа адекватних взаємин у полікультурному світі. *Соціальна психологія*. Київ, 2008. № 4 (30). С. 73–85.
37. Панок В.Г. Психологічна служба : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : ТОВ Друкарня Рута, 2012. 488 с.

38. Панок В.Г. Психологічна служба вищого навчального закладу (організаційно-методичні аспекти). Київ : Освіта України, 2010. 230 с.

39. Петльована Л.Л. Комунікативний тренінг як форма організації професійно-орієнтованого іншомовного навчання майбутніх фахівців у галузі економіки : зб. наук. праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету «Україна». 2012. № 6. С. 118–121.

40. Сімоненко М.В. Полікультурна компетентність майбутнього вчителя як стандарт освіти європейського виміру. *Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка*. Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Серія : Соціологія. Психологія. Педагогіка. 2009. Т. II (14). 556 с.

41. Скрипніков А.М. Особливості психологічної адаптації іноземних студентів медичних закладів України. *Світ медицини та біології*. 2013. № 2 (37). С. 159–161.

42. Сладких І.А. Вплив освітнього середовища на професійний розвиток іноземних студентів підготовчих факультетів. *Наукові праці Донецького національного технічного університету*. Серія: Педагогіка, Психологія і Соціологія. Донецьк : ДонНТУ, 2009. Вип. 4 (146). URL: <http://ea.donntu.org:8080/jspui/bitstream/123456789/16623/3/sladkix.pdf>

43. Солодка А. К. Соціокультурні трансформації особистості у процесі кроскультурної взаємодії. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. Вип. 17 (2). С. 303–312.

44. Тараненко Г.Г. Аксіопсихологічні засади розвитку толерантності. *Науковий вісник мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: Педагогіка. № 9. 2012. URL: <http://lib.mdpu.org.ua/nvsp/BAK7/7/6.pdf>.

45. Титаренко С.А. Особливості організації навчально-виховного процесу зі студентами-іноземцями у медичному вузі. Полтава, 2003. С. 102–106.

46. Фурман А.В. Психологічна служба університету: від моделі до технології. *Психологія і суспільство*. 2013. № 2. С. 80–104.
47. Фурман А.В. Генеза толерантності та перспективи українотворення (комплексний проект). *Психологія і суспільство*. 2013. № 1. С. 6–20.
48. Фурса О.О. Психологія конфлікту : навч. посіб. Київ : МІХМД, 2008. 284 с.
49. Чепелева Н.В. Психологічна служба у вищих закладах освіти. *Практична психологія та соціальна робота*. 2001. № 6. С. 2–4.
50. Швачко О.В. Толерантність як психолого-соціальний феномен. *Соціологія : теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 2. С. 154–170.
51. Шегда О.В. Психологічна служба як елемент освітнього простору ВНЗ. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2008. Т. 7 : Екологічна психологія, Вип. 15. С. 320–325.
52. Шугай М. Психологічні умови формування етнічної толерантності. *Науковий збірник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Психологічні перспективи. Луцьк. 2008. Вип. 12. С. 210–214.
53. Юрченко В.І. Етнопсихологічні чинники формування «Образу–Я особистості». *Вісник психології і соціальної педагогіки*. 2010. № 1. URL: <http://www.psyh.kiev.ua/>
54. Ястремська О.М. Методичний підхід до організації процесу навчання іноземних студентів. *Проблеми економіки*. 2013. № 4. С. 55–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2013_4_8
55. American Heritage Dictionary. URL: <http://www.Yourdictionary.com/tolerance>.
56. APA dictionary of psychology / [edited by Gary R. VandenBos]. Washington, DC : American Psychological Association, 2006. P. 944.
57. Berry J. W. Immigrant Youth in Cultural Transition: Acculturation, Identity, and Adaptation Across National Contexts : *Applied Psychology: An international review*. Mahwah : Lawrence Erlbaum, 2006. Vol. 55. P. 303–332.

58. Bjorkqvist K., Osterman K., Kaukiainen A. The Development of Direct and Indirect Aggressive Strategies in Males and Females : Aspects of Female Aggression. San Diego, CA, 2002. 240 p.
59. Dennis A. Gioia. Image is everything: Reflections on the dominance of image in modern organizational life : *Patvardhan Management and Organization*. The Academy of Management Journal. London, 2004. 49(5). P. 1051–1062.
60. Dutton F., Duckerich A. The Impact of Employee Communication and Perceived External Prestige on Organizational Identification. October 2001. The Academy of Management Journal. London, 50(6). P. 1003–1028.
61. Christensen L., Askegaard S. Corporate identity and corporate image revisited : A semiotic perspective. *European Journal of Marketing*. 35(3/4). P. 292–315.
62. Crick N.R., Bigbee M.A. Relational and Overt Forms of Peer Victimization: A Multiinformant Approach. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 2008. № 66. P. 68–79.
63. Hatch M., Schultz M. The Dynamics of Organizational Identity. *Human Relations*. August 11, 2002. 55(8). P. 989–1018.
64. Kojs W. Edukacja i gospodarka w kontekście globalizacji. Kraków : Impuls, 2014. 342 s.
65. Oberg K. Culture Shock : Adjustment to New Cultural Environments. *Practical Anthropology*, 2009. Vol 7. P. 57–61.
66. Triandis H. Culture and social behavior. New-York : McGraw-Hill, 2004. 368 p.